

Тетяна МАЦІЄВСЬКА

**ДІЄСЛОВО ВІДЧУВАТИ У ФУНКЦІОНАЛЬНО-
ОНОМАСІОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА
“СТЕЖКА В ТРАВІ. ЖИТОМИРСЬКА САГА”)**

У сучасних дослідженнях лексики функціонально-ономасіологічний підхід скерований на виявлення того, “як оточуючий світ відображається (категоризується) в семантичній структурі номінативних одиниць (ономасіологічний аспект) і як сформовані в ході номінативного акту “наречення” реалій об’єктивної дійсності типи лексичних значень “поводяться” в межах комунікативної одиниці – висловлення (функціональний аспект). Виходячи з цього, можна стверджувати, що комунікативний підхід до елементів лексико-семантичного рівня мови має на увазі вияв функціонально-ономасіологічної типології лексичних одиниць” [1: 15-16]. Така типологія має свої особливості у художньому дискурсі, оскільки тут висловлення, що формують дистрибуцію окремих лексичних одиниць, виконують неповторну комунікативну функцію – насичену художньо-образними смислами, підпорядкованими складним вихідним інтенціям автора, які здатні створити ефемерний, але естетично ціннісний світ.

Світ художніх творів В.Шевчука насичений різноманітними почуттями його героїв. Почуття, емоції, психічні стани, реагування на реальні та вигадані подразники, тремтіння душі – все це невід’ємна та вагома частина світу, створеного письменником. В ономасіологічному плані ядерними елементами тут виступають дієслова на позна-

Мова письменства

чення емоційних станів, які мають досить широкий спектр позначування: *кохати* і *ненавидіти*, *радіти* і *сумувати*, *тішитися* і *страждати*, *веселішати* і *нудьгувати*, *захоплюватися* і *бридитися*, *пишатися* і *соромитися* тощо. Але серед них найбільш частотне і багатофункціональне дієслово – *Відчувати*. Це не випадково, оскільки воно належить до слів не з конкретно-уточнюючою, а абстрактно-узагальнюючою семантикою. Відчувати можна і фізичне подразнення (дотик, запах, смак, звук тощо), і свої емоції (лють, страх, радість, спокій, сором), і ставлення до інших людей (повага, любов, ненависть), і вплив еманцій часово-просторового континуума (наближення біди, наближення грози), і ментально-психічний стан середовища (загальний настрій, тональність спілкування, менталітет людського оточення) тощо. “Частотний словник сучасної української художньої прози” [3], укладений на півмільйонній вибірці текстів сучасної української художньої прози, засвідчує дієслово *відчувати* як одне з найбільш частотних серед інших дієслів на позначення емоційних станів. У прозі Валерія Шевчука це дієслово теж зустрічається неодноразово, передаючи різноманітні психічні стани і тим самим входячи до різних функціональних сфер.

За формально-логічною класифікацією ці функціональні сфери, стосовно яких виявляються людські почуття, можна поділити на чотири групи:

- 1) фізичний світ, де психічні стани людських осіб цінуються вітально, тобто стосовно здоров'я, насичення організму, відпочинку та справності м'язів. Наприклад, якщо хтось діє несправно чи відчуває брак чогось, тоді попереджувальним сигналом є біль, голод, спрага;
- 2) контакт з іншими людьми, коли переживаннями цінностей є захоплення батьками і старшими, захоплення вождями і лідерами, еротичне захоплення. Поряд із захопленням особою людини цінують також у міжлюдських контактах почуття спільності, зв'язку, буття разом, взаємопідтримки, єдності, тобто ідентифікації;
- 3) безособистісний контакт з оточенням, наприклад, почуття безпеки і комфорту. Безпека означає гарантію життя та

діяння, комфортність – використання речей або ізоляцію від багатьох речей чи обтяжливих подій, тишу, спокій, замкненість у приватному житті. Сюди ж включають відношення до людських громад і організацій, оскільки воно не переживається як відношення до осіб індивідуальних, наприклад, це відношення до війська, поліції, керівництва, натовпів або молодіжних груп, до яких часто ставляться як до стихії чи механізмів, не думаючи про те, що ці громади складаються з окремих осіб;

- 4) дійсність в цілому, коли людські переживання утворюються у межах певної ауторефлексії. Ауторефлексія та самооцінка виникають в особі за різних обставин і набирають різних форм. Переживання самооцінки часто виникає спонтанно, внаслідок успіху чи невдачі. Оточення, яке хвалить чи ганить особу, викликає в ній самооцінку та ауторефлексію [Див. 2: 96-98].

Дієслово *відчувати* у прозі В.Шевчука можна розглядати як синестезійну функціонально-ономасіологічну одиницю, що в залежності від контексту здатна позначати психічний стан з будь-якої названої функціональної сфери. Але через свою багатофункціональність і ємкість семантики це дієслово ніколи не вживається як самодостатня смислова одиниця, воно потребує правосторонньої дистрибуції: або прямого додатку (наприклад, *відчув біль*), або непрямого у вигляді підрядного члена (наприклад, *відчув, що всередині в нього щось болить*).

Фізичний світ (1) В.Шевчука багатий на дотик, його герої *відчують* землю, проміння сонця, мороз, каміння. Це відчуття характеризують не стільки фізичний стан, скільки психічний, тому що оцінюють вітальні взаємовідносини людини і оточуючого світу. Наприклад: “Степан мав добрий настрій, він навіть замуркав під носа, а коли син почав зливати на руки, *відчув* (виділення наше – Т.М.) у плечах молоду силу” [4:180]. Фізичний вплив – дотик води, результат – відчуття молодої сили. “*Відчув* навіть мацаки того проміння на обличчі...” [4:143]. Відчуття проміння на обличчі – це характеристика стану душевного спокою, задоволення. “Але його чомусь довго не було, вже сутінок спустився, і я почав *відчувати*, що вогкий дух

землі просочується через капіляри моїх підошов...” [4 :120]. Говориться про довге стояння на сирій землі і відповідно про відчуття цієї землі, а фактично йдеться про стан занепокоєння. “Маленька людина цього світу раптом *відчуває* дивне бажання торкнутися пуп’янка, який завтра стане квіткою” [4:237]. Стан бажання дотику зародка життя – це відчуття самого життя. Дієслово *відчувати* з додатком, що окреслює певний відрізок оточуючого фізичного світу, інформує про певний психічний стан, прямо не називаючи його, але досить однозначно його оцінюючи. Наприклад, *відчути промінь на обличчі* – хіба може характеризувати негативний психічний стан? Порівняємо:

Позитивний емоційний стан	Негативний емоційний стан
відчути промінь на обличчі	відчув, що його аж зморозило
відчув бажання торкнутися пуп’янка	відчув кислу слину у роті

Сфера контакту з іншими людьми (2) дає великий функціональний спектр дієслову *відчувати*: відчувати близький контакт з іншою людиною (“Вона... любила в той час відчувати біля себе матір” [4:228]), відчувати наближення такого контакту (“Я не так почув, як відчув його наближення” [4 :120]), відчувати певний настрій, що асоціюється з якоюсь людиною (“...Сказав він, відчуваючи нудьгу, як завжди, коли згадував божевільного” [4:280]), відчувати сильні емоції, викликані діями інших людей (“... Коли Степан згадував про те м’ясо, буряковів, переповнювався піною й відчував таку хмільну лють, що аж очі йому заливало” [5:20]), відчувати емоції, психічні стани, настрої інших людей (“А відчув він те саме, що і я, коли дивився, як стоїть навкарачках і пробує звестися мій герой – Пепа” [4:121], “Його, принишколого й неголеного, який відчув нашу тривогу і відразу ж на неї примчався...” [:382]), відчувати якесь почуття до іншої людини (“Дивилася на нього і раптом відчула, що любить його” [4:453]) тощо.

Безособистісний контакт (3) з оточенням за допомогою дієслова *відчувати* у В.Шевчука представлений не так широко. Цікавим тут є відчуття сакральної сфери: “Коли ж налетіли пасма бабиного літа й сповили незрушне обличчя покійного, всі відчули благословення, послане кожному зокрема” [4:166], з

одного боку, а з іншого – відчуття комфортності внаслідок здобуття свого місця у житті: “Це вирішило його долю, і Степан тоді відчув задоволення людини, котра щось здобула, котра почала творити рід, а відтак здобуває щодо нього тверду відповідальність...” [4:157].

Сфера ауторефлексії (4) майже повністю зображується за допомогою дієслова *відчувати*: від неозначеного, невизначеного якогось аморфного відчуття (“Ні, Мирослава відчула: щось тут не так, але що не так?” [4:219]), до конкретних станів (“Таня відчула смуток” [4:154], “Він мовчав. Відчував млосну тугу і дививсь у вікно” [4:268], “Але Мирослава відчула отой жаль і тугу...” [4:256]). Дієслово служить перехідною ланкою між зовнішнім світом і внутрішнім світом людини, про яку оповідається; це дієслово виконує функцію пропозитивного члена, або теми висловлювання, яка вказує на те, що мова йде про психічний стан людини, а сам цей стан називається іншим словом – об’єктом дії, що виконує вже основну – рематичну функцію. Семантично у В.Шевчука ця ремна частина досить часто носить негативне оцінне значення, його герої постійно занурюються у свої внутрішні негаразди: “відчула жаль і тугу”, “відчував млосну тугу”, “відчула смуток”, “відчував застиглу ненависть”, “відчував злість”, “відчув, що починає хвилюватися”, “відчув жах”, “відчуває страх”, “широка й гойна печаль, яку відчував майже завжди” тощо. І дуже рідко позитивне висвітлення внутрішнього стану персонажа: “відчув тиху гордість за батька”, “відчув на серці блаженство”.

Із спостережень над контекстними вживаннями дієслова *відчувати* у прозі В.Шевчука можна зробити висновок, що воно ономасіологічно виступає як одноознакове слово, оскільки пов’язується в основному з одним класом іменників – людиною (дуже рідко вживається стосовно тварин: “... відчув він (вуж) безпідставний страх, що ця людина, яка весь час усміхається, може їхню дружбу зрадити” [4:238] – в основному, коли тварині приписуються людські властивості). Функціонально це дієслово не є самодостатнім, тільки зрідка воно вживається як самостійна характеризуюча одиниця для позначення власне почуття на відміну від мислення, і то з відповідним дейктичним додатком

(“Небагато тоді розумів, але дещо відчував” [4:100]), смисл його переважно додатково уточнюється номінативно повноцінним контекстом різної довжини – від одного слова (“відчув смуток”) до низки речень (“... Він раптом відчув, що починає хвилюватися, що насіння не лізе в горло і що дихається йому важко” [4:292]).

Отже, функціонально-ономасіологічну структуру дієслова *відчувати* на матеріалі прози В.Шевчука можна представити таким чином:

Денотат знаку <i>відчувати</i>	Суб'єкт	Каузатор	Об'єкт-конкретизатор
Психічний стан реагування	Людина Тварина	<ul style="list-style-type: none"> • Фізичний світ • Контакт з іншими людьми • Безособистісний контакт з оточенням • Ауторефлексія 	Слова, словосполучення або речення, що позначають конкретні предмети, явища, почуття та емоції

1. Бацевич Ф.С. Функціонально-ономасіологічний аналіз лексики (на матеріалі російського дієслова) // Мовознавство. – 1989. – № 1. – С. 15 – 16.
2. Гжегорчик А. Життя як виклик. Вступ до раціоналістичної філософії // Naukowe Wydawnictwo Scholar. – 1996. – С. 96 – 98.
3. Частотний словник сучасної української художньої прози. – Т. I, 2. – К., 1981
4. Шевчук. В.О. Стежка в траві. Житомирська сага. У 2-х тт. Т. I. – Харків, 1994. – 494 с.
5. Шевчук. В.О. Стежка в траві. Житомирська сага. У 2-х тт. Т. II. – Харків, 1994. – 526 с.